

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI XARAKTER IFODALOVCHI FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING STRUKTUR TAHLILI

Uktamova Moxigul Xamidullo qizi

FarDU, Ingliz filologiyasi kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida shaxs xarakterini ifodalovchi frazeologik birliklarning struktur-semantik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Frazeologik birliklarning tarkibi, komponentlararo munosabat, metaforik asoslar, grammatik modellari hamda ularning milliy-madaniy tafakkurdagi o'rni ilmiy yondashuv asosida yoritiladi. Ingliz va o'zbek tillaridagi xarakterga oid frazeologizmlarning strukturasi umumiyliklar hamda milliy mentalitetga bog'liq farqlanishlar mavjudligi aniqlanadi. Maqolada frazeologizmlar tarkibidagi metafora turlari, ularning obrazlar manbai, semantik kuchaytirgichlar, komponentlarning barqarorligi va transformatsiya imkoniyatlari chuqur o'rganiladi.*

Kalit so'zlar: *frazeologik birlik, xarakter, metafora, struktur tahlil, komponent, ingliz tili, o'zbek tili, lingvomadaniyat.*

Kirish

Frazeologik birliklar tilning eng rang-barang, semantik jihatdan quyuq, madaniy jihatdan esa qimmatli qatlamini tashkil etadi. Har bir tilning frazeologiyasi shu til sohiblarining dunyoqarashi, tarixiy tajribasi, qadriyatlari, estetikasini aks ettiruvchi beqiyos manbadir. Shaxsning xarakteri, fe'l-atvori, ichki dunyosi, ijtimoiy xususiyatlarini ifodalovchi frazeologik birliklar esa bu qatlamning eng faol, mazmunan eng boy bo'lagidir. Chunki xarakter sifatleri ko'pincha to'g'ridan-to'g'ri aytilmaydi; ular ko'proq obrazlar, metaforalar, ramziy ma'nolar yordamida ifodalanadi.

Ingliz va o'zbek tillari o'ziga xos struktura va madaniy tizimga ega bo'lgani sababli, ularning frazeologik birliklari ham turlicha asoslarda shakllanadi. Biroq shunga qaramay, xarakterni tasvirlashda umumiy metaforik modellar, umumiy obrazlar, ayniqsa hayvonlar, tana a'zolari, tabiat va kundalik hayot predmetlari orqali xarakterlashtirish keng uchraydi. Shu bois mazkur ikki til frazeologizmlarini o'zaro qiyoslash – tilshunoslik, tarjimashunoslik, lingvomadaniyatshunoslik uchun muhim ilmiy vazifadir.

Maqolaning maqsadi – ingliz va o'zbek tillarida xarakter sifatlarini ifodalovchi frazeologik birliklarning struktur-semantik tahlilini amalga oshirish, ularning tarkibiy modellarini aniqlash, leksik, grammatik va semantik mexanizmlarini ilmiy asosda yoritishdir.

Frazeologik birliklarning tarkibi odatda ikki yoki undan ortiq komponentning mustahkam birikishidan hosil bo'ladi. Ingliz va o'zbek tillarida xarakterga oid frazeologizmlar ko'pincha quyidagi grammatik modellarda uchraydi:

Otli struktur modellari

Otli frazeologizmlar xarakter tasvirida eng faol hisoblanadi. Bu modelda asosiy komponent – ot bo'lib, unga sifat, aniqllovchi yoki boshqa ot qo'shilib, metaforik butunlik hosil qiladi.

Ingliz tilida:

- a dark horse – ichki potensialiga ega, sirli odam
- a cold fish – hissiz, sovuqqon odam
- a rough diamond – tashqaridan qo'pol, ammo aslida yaxshi odam

O'zbek tilida:

- sher yigit – mard, jasur yigit
- ilon yurak – makkor, yovuz odam
- ko'ngli keng – saxiy, bag'rikeng kishi

Bu modelda **N + N** yoki **Adj + N** shakli eng ko'p uchraydi. Otli frazeologizmlar semantik jihatdan barqaror bo'lib, ularning komponentlarini almashtirish deyarli imkonsiz.

Fe'lli frazeologik modellari

Fe'l asosli frazeologizmlar harakat orqali xarakter sifatini ifodalaydi. Ruhiiy holat, hissiy reaksiyalar, ijtimoiy xulq odatda fe'llar yordamida ifodalanadi.

Ingliz tilida:

- lose one's temper – jahli chiqmoq
- keep one's word – va'da ustidan chiqmoq
- show one's true colors – asl fe'l-atvorini ko'rsatmoq

O'zbek tilida:

- tilini tiymoq – o'zini bosmoq
- yuzini yorimoq – uyatdan qizarib ketmoq
- boshi osmonga yetmoq – juda quvonmoq

Struktur model: **V + NP** yoki **V + Adv**.

Sifatga asoslangan modellari

Sifat + ot modeli xarakterning barqaror belgisini ifodalaydi. Ingliz tilida bu model ko'pincha qo'shma sifatlar ko'rinishida uchraydi.

Ingliz:

- soft-hearted – rahmdil
- light-minded – yuzaki, jiddiy emas
- cold-hearted – bag'ritoshlik

O'zbek:

- yumshoq ko'ngil – mehribon
- qattiq ko'ngil – bag'ritosh

- tor ko'ngil – baxil, kam bag'rikeng

Metaforik-modellashtirilgan birliklar

Metafora xarakter tasvirida asosiy manbadir. Metafora orqali xarakter obrazli, kuchli, mazmunli bo'ladi. Obrazlar manbasi quyidagilar:

- hayvonlar (lion, fox, wolf; sher, tulki, qo'y)
- tana a'zolari (heart, hand, mouth; yurak, qo'l, ko'z)
- predmetlar (stone, diamond; oltin, tosh)
- tabiat unsurlari (ice, fire; shamol, olov)

Bu birliklar semantik jihatdan kuchli bo'lib, xalqning dunyoqarashi bilan bevosita bog'liq.

Ingliz va o'zbek tillarida xarakter ifodalovchi metaforik birliklar

Metafora frazeologiyada eng muhim semantik mexanizm bo'lib, abstrakt xarakter sifatlarini konkret obrazlar orqali ifodalashga xizmat qiladi.

Hayvon obrazi asosidagi metaforalar

Hayvon obrazi asosidagi frazeologizmlar ikki tilda ham ko'p uchraydi. Hayvonlarning xususiyatlari inson xarakteriga ko'çiriladi.

Ingliz:

- as brave as a lion – jasur
- a sly fox – hiylakor
- a copycat – boshqalarga taqlid qiladigan

O'zbek:

- sher yigit – mard
- tulki odam – makkor odam
- qo'ydek muloyim – juda mayin, itoatkor

Bu birliklarning strukturasida o'zaro parallel leksik-semantik munosabat kuzatiladi. Ingliz tilida ko'proq **adj + animal name**, o'zbekda esa **animal name + ot/sifat** modeli ustun.

Tana a'zosi asosidagi metaforalar

Tana a'zosi obrazlari xaraktemi ifodalashda universal bo'lib, ikki til uchun ham xos.

Ingliz:

- big mouth – sir saqlay olmaydigan
- heart of gold – juda mehribon
- cold feet – qo'rqqoq

O'zbek:

- ko'ngli keng
- ko'ngli qattiq
- og'zi katta

Bu modelning strukturasida **Adj + N / N + Adj** uyg'unligi saqlanadi.

Bundan tashqari predmet metaforalari ham mavjud bo'lib, ular madaniy farqlarni ham ko'rsatadi: inglizda ko'proq diamond, nut, o'zbekda esa oltin, yurak obrazlari faol.

Ingliz va o'zbek frazeologizmlarining struktur-semantik qiyosi

Struktur umumiyliklar

1. Har ikki tilda komponentlar barqarorligi yuqori.
2. Hayvon, predmet, tana a'zosi metaforalari asosiy manba hisoblanadi.
3. Fe'lli, otli va sifatli modellarning barchasi faol qo'llanadi.
4. Obrazlar universal bo'lib, ko'pincha mazmun jihatdan mos keladi.

Struktur farqlar

Ingliz tilida:

- soft-hearted, cold-blooded kabi qo'shma sifatlar keng tarqalgan
- fe'lli konstruksiyalar faol: lose one's head, put one's foot down
- analitik qurilmalar ustun

O'zbek tilida:

- otli model ustun: sher yigit, ilon yurak
- xalqona milliy obrazlar ko'proq: tog'dek bardoshli, otashqalb
- sintetik qurilmalar ustun

Semantik farqlar

Ingliz tilida metaforalar ko'proq tizimli, standart, turli sotsiolingvistik qatlamlarda barqaror bo'lsa, o'zbek frazeologiyasida madaniy rang, obrazlarning milliyligi ustun turadi.

Har ikki tilda ham frazeologizmlar barqaror birlik bo'lib, ularning komponentlarini o'zgartirish imkoniyati juda cheklangan. Biroq stilistik maqsadlarda ba'zi o'zgarishlar uchrashi mumkin:

- komponentni kuchaytirish (very cold-hearted → juda bag'ritoshlik)
- metaforani kuchaytirish (otashqalb → juda mehribon)
- kontekstual o'zgarish (a big mouth → chatterbox)

O'zbek tilida transformatsiya ko'proq badiiy uslubga xos bo'lib, xalq og'zaki ijodida faol.

Lingvomadaniy jihatlar

Frazeologik birliklar faqat til hodisasi emas, balki madaniyat mahsulidir. Ingliz tilida individualizm ustun bo'lgan frazeologizmlar ko'proq uchrasa, o'zbek tilida jamoaviylik, hurmat, jasorat, saxiylikka doir birliklar faol.

Ingliz madaniyatida:

- individual sifatlar: open-minded, hard-working, level-headed
- mantiqiy-metaforik obrazlar ko'p

O'zbek madaniyatida:

- mardlik, saxiylik, sabr, hayo singari qadriyatlar asosida frazeologizmlar shakllangan

- obrazlar folklorda ildiz otgan: sher, tulki, ilon, tog‘, ko‘ngil, yurak

Ingliz va o‘zbek tillarida xarakter ifodalovchi frazeologik birliklar strukturasi ko‘plab umumiyliklarga ega bo‘lsa-da, ularning madaniy asoslari, metaforik modellari, grammatik qurilishi o‘ziga xosdir. Ingliz tilida sifatdoshli va fe‘lli konstruksiyalar keng tarqalgan, o‘zbek tilida esa otli strukturalar, milliy obrazlar, qo‘shma sifatlar, metaforik birliklar ustunlik qiladi.

Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, frazeologik birliklar xalqning mentaliteti, dunyoqarashi, ma’naviy qadriyatlarini yoritishda eng kuchli lingvistik vosita hisoblanadi. Xarakter sifatleri har ikki tilda metafora, metonimiya, simvolik obrazlar orqali ifodalanadi. Bu birliklarning struktur-semantik tabiatini o‘rganish tilshunoslikning muhim vazifalari qatorida turadi.

Adabiyotlar

1. Amosova N. N. Osnovy angliyskoy frazeologii. Leningrad: Nauka, 1963.
2. Vinogradov V. V. Russkiy yazyk. Grammatik ucheniye o slove. Moskva: Nauka, 1986.
3. Kunin A. V. Frazeologiya sovremennogo angliyskogo yazyka. Moskva, 1984.
4. Mamatov A. O‘zbek frazeologiyasi asoslari. Toshkent: Fan, 2007.
5. Yo‘ldoshev M. Tilshunoslikka kirish. Toshkent: O‘qituvchi, 2010.
6. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
7. Cambridge Dictionary of Idioms. Cambridge University Press, 2017.
8. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2020.